

Hrotkó Larissa

A kezdetekről

(a pesti adóösszeírások alapján)

Dr. Groszmann Zsigmond, a pesti hitközség történész főrabbija a „Dohány” levéltárában kutatott a második világháború előtti években. A pesti zsidókról szóló beszámolóit éppen hitelességük miatt olyan lenyűgözők.

Groszmann nyomában haladva hétről hétre szorgalmasan lapozgatom az első pesti jegyzőkönyveket, leveleket, adóösszeírásokat. Furcsa, de néha azt gondolom, hogy nem is ugyanazokat az iratokat forgatom, mint az elődom. Elsősorban a zsidónők miatt tűnik így, akik Groszmann pesti publikációiból jóformán kimaradtak. Pedig a levéltári dokumentumok oldalain megtalálhatók ők is: fiatalok és öregek, a jómódú apák leányai, a jól szituált férjek feleségei, de az ismeretlen házaló és koldusnők is. Az írásom a pesti Izrael szegényeiről és az ismeretlenségre ítélt női tagjairól szól.

Az első pesti zsidónők egyáltalán nem húzódtak a férfiak mögé, hanem osztozkodtak a zsidó társadalom nehezen stabilizálódó pesti életében. A nehézségek egyformán sújtottak mindkét nemet, ám az is igaz, hogy a lehetőségekből többnyire a férfiak húzhattak hasznot. A nők valójában csak akkor folytattak gazdasági tevékenységet a nyilvánosságban, ha a férfi családtagok elhunytával rákényszerültek a családi üzlet fenntartására, illetve gyermekeinek elemi ellátására.

Az 1826. évi pesti zsidó adóösszeírás Tettinger Terézia (Teresia) nevével kezdődik, aki így - nő léte - a pesti közösség élére került. Az ötgyermekes anya Leopold nevű férje halála után egyedül vitte tovább a családi pálinkakereskedést. Morvaországi születésű Terézia 1803-ban költözött fel Pestre. 1811. január 26-án örökölte a „túrt” státuszt, amellyel nőtt ugyan az adókötelessége (hiszen most már a türelmi adót is kellett fizetnie), de a pesti tartózkodását ilyen módon teljesen legalizálhatta. Persze, ez egyáltalán nem jelentette, hogy Terézia a pesti polgárságot is elnyerte volna.

1827-ben Terézia már 39 éves volt, a legtöbb pesti zsidóhoz hasonlóan ő is Terézvárosban lakott, ám nem a zsúfolt Dob, vagy Király utcában, hanem Landstraße (Országút) 1. szám alatti bérleményben, a Terézváros szélén. Ezen a telken az 1826-1827. években öt zsidó családot jegyeztek be. Tettingerek végig itt laktak, a többi lakó az évek során cserélődött, ám egyikük sem volt nagyon szegény. Helfer, Diamant, Posen – mind kereskedők voltak. Vagyis a Landstraße 1-ben a tehetősebb emberek béreltek lakást. Tettinger család anyagi helyzete közepesnek (illetve másodosztályúnak), az életvitele-erkölcsje jónak minősült. Terézia további életéről a pesti zsidó közösség Jegyzőkönyvének 1829-es bejegyzéséből értesülhetünk.¹ Az asszony ugyanis egy igazolást kért a közösségtől, hogy nyomást gyakoroljon Daniel Hamburger nevű vejére, akitől anyagi támogatást remélhetett. Terézia arra hivatkozott, hogy gyerekeinek ellátása bizonytalanná vált. Tettinger asszony élete meglehetősen küzdelmes lehetett, de úgy tűnik, hogy nem adott fel.

Az erkölcsi megítélés a zsidó közösségben, egyébként, nem függött össze az anyagi helyzettel. Voltak erkölcsileg jónak minősített koldusnők is, akik még a közösségi adót is fizették. Például a miskolci születésű özvegy Rosalia Bauer. Férje halála után 2 gyerekek maradt Pesten, ahol az idő tájt már 30 éve élt. Apropos: 1826-ban a szakmai megnevezéseket nyelvtanilag még nem „nőiesítették”. Így Terézia Tettinger hivatalosan „Brandweinhändler” és nem „BrandweinhändlerIN” (vagyis pálinkakereskedő és nem kereskedőnő) volt.

Ugyanez vonatkozik az óbudai születésű özvegy Jakab Katharinára is, akinek neve mellett 1826-ban még „Fleischhändler” (húskereskedő) bejegyzés olvasható. Katharina 1796 körül jött Pestre, így ő is egy igazi őslakónak számított. Az adóösszeírásban a „dürftig” („nincstelen”) között szerepelt, akik a közösség segítségére szorultak.

Katharina neve az 1827-es összeírásban is megtalálható. Szakmáját már a női forma szerint írták be, azaz „Fleischhändlerin”. 1827-ben Katharina 60 éves lett, 16 éves Eleonora nevű leányával és egy 28 éves rokonával élt együtt 2 Nußbaum (Diófa) Gasse 461. szám alatt bérelt lakásban.

Az első női pesti telepések körében gyakori volt az elszegényedés, főleg, ha a nő egyedül maradt. Abból, hogy a közösséghez tartozó özvegnők közül is csak kevesen, illetve a szakképzettséget nem igénylő munkaterületeken dolgoztak, következtetünk a női szakképesítés hiányára, amelynek nem a csekély tanulási hajlandóság volt az oka. Hiszen a nők mindig is sokat tanultak: a közösségben voltak szakképzett női ápolók és szülésznők, és minden zsidónő megkapta a háztartás vezetéséhez és a gyerekek neveléséhez szükséges tradicionális szakképzettséget. De az otthonra korlátozó közösségi elvárások azt eredményezték, hogy az egyedül élő nők döntő hányada a pesti társadalomban nem volt képes az önálló életvitelre, bármennyire is igyekezett.

Feit Terézia háromgyerekes, foglalkozás nélküli „nincstelen” özvegy volt. De nem sokkal több jövedelemre számított özvegy Michelstater Magdalena sem, akit háromgyerekes használtruha-házalóként írtak be az adókönyvbe.

Löw Rozália 1797. óta élt Pesten, özvegyként nem folytatott üzleti tevékenységet, és a rászorulóknak közé tartozott. Hozzá hasonlóan nincstelen volt az egygyermekes Reiman Elisabeth is, aki 1791-ben költözött fel Pestre Abonyból.

Más volt özvegy Theresia Spitzer szociális besorolása, aki 35 éve élt Pesten és túrt státuszban használt holmikkal kereskedett. Szakmájának hivatalos elnevezése Trödlerin (zsibárusnő) volt. Theresia Spitzer csupán szegénynek számított, pedig a kereskedői tevékenysége a szakma legalsóbb kategóriájához tartozott.

Az 1826. évi adóösszeírás 34. oldala őrizte meg azt a történelmi pillanatot, amikor a társadalom elismerte, hogy szüksége van a női munkára és nyelvtanilag legalizálta ezt. Efinger Anna, tolerált (azaz „túrt”), ötgyerekes özvegyasszony szakmáját az írások már „HausiererIn”-ként (azaz házalónőként) jelölte meg. Hogy a közösségben voltak női házalók, eddig is tudtuk, de most már – egy szóképző segítségével - ezt írásban is rögzítették. A közösség továbbra is gondoskodott az árvákról és az özvegyekről, de az „önrész” nélkül nem tudta volna megoldani ezt a hagyományos szociális feladatát.

A névrendelet értelmében sok pesti zsidó németes családi nevet kapott, és azok néha komikusak voltak. Mások pedig az első névvisező foglalkozásához kapcsolódtak. Fleischmann (magyarul: hentes) Barbara 4 gyereket nevelt özvegyként. Barbara egy Salamon nevű „Fleischhacker” (szó szerint: húsvagdáló, vagyis hentes) menyje volt, de önállóan élt. Minden várakozás ellenére Barbara foglalkozása nem illett a családi névhez: ő ugyanis nem hentesként, hanem házalónőként kereste kenyerét. Mondanom sem kell, hogy Barbara is nincstelen volt.

Az összeírás 38-39. oldalán egy-egy koldusnő (Bettlerin) neve is megtalálható. Az egyik – kétgyerekes Bauer Rozália – 1796-ban jött Pestre Miskolcra. Rögtön utána a névsorban Straßburg Anna következik, aki 1826-ban már 14 éve élt Pesten. Ugyan koldusnő volt, de csupán szegény és nem nincstelen. Nos, ezek szerint a „koldusszegény” fogalomnak egy pozitív tartalma is lehet!

Az 1826-os összeírásban két olyan nőt találtam meg, aki kézimunkából él. A 625. számon bejegyzett Eleonora Deutsch kétgyerekes özvegy akkortájt már 12 éve élt Pesten. Eleonora erkölcsi magatartása jó volt, de munkája ellenére a rászoruló közé tartozott. Egy fokkal feljebb az anyagi besorolásban állt özvegy Theresia Ber, aki Nikolsburgból 1790-ben jött Pestre és Király utca 539-ben bérelt lakást. Theresia túrt státuszban foglalkozott kézimunkával, de nem volt rászoruló - csak szegény.

Az 1827-es adóösszeírásban további házaló, kolduló, illetve a közösség támogatásában részesülő nő nevével találkozunk. A házalói szakma – éppen azért, mert olyan gyakori volt a zsidó közösségben, de talán egész Pesten is – szakmailag tovább differenciálódott. Az összeírás elején találkozunk a rövidáru-házalónőkkel: egy 27 éves, óbudai születésű özvegy Rachel Neuwirth-el és ugyancsak özvegy Barbara Bankwein-al Boskowitzból.

43 éves Barbara Bankwein őslakó volt Pesten, mert 1793 óta élt a városban. Vele együtt a Síp utca 346. szám alatti lakásában élt Simon fia és Teresia leánya. Ám ugyanitt lakott – talán albérletben - két diák is: egy 18 éves gimnáziumi tanuló és egy ugyancsak 18 éves sebész orvos. A lakótér bizonyára szűk volt mindnyájuknak, de így legalább megélhettek.

Az 1827-es adóösszeírás 197. oldalán egy újfajta bejegyzésre bukkantam: Wolf Anna – „von Eigenmittel”. Vagyis Wolf Anna feltehetően saját anyagi eszközökkel rendelkezett. Érdekes módon Anna egy bizonyos Oppenheimer Wolf óbudai eredetű kereskedő családjával lakott együtt. A közösségi státusza „Mutter” (anya) volt. Ugyanakkor sem Oppenheimer (47 éves), sem felesége Regina (43 éves) - koránál fogva - nem lehetett gyermeke, hiszen Anna akkoriban 50 éves volt. A beírás – hogy az illető valakihez anyai minőségben tartozott - egy elismert társadalmi státuszt takart, amelynek a közösségben volt tartalma.

Mennyivel szegényebb volt Neubauer Franziska (Franciska), aki cseléd (Dienstmagd) minőségében élt vörösvári születésű Neuwirth Jakov használatra-házaló családjánál. A 28 éves hajadon foglalkozása ugyan házaló volt, de a pesti tartózkodási engedéllyel nem rendelkezett. Vele együtt négyhónapos Regina nevű kislánya is kapott elhelyezést Neuwirth lakásában. Franziska élete bizonyára legalább olyan nehéz volt, mint más egyedülálló házalónőé, ha még nem nehezebb.

Sorstársnője volt 17 éves Theres Weiss, aki két éve élt Pesten 3 éves lányával. A lány még Óbudán született, de most (1827-ben) anyjával együtt 3 Trommel (Dob) utca 379. számú telkén élt Mandel Stern rövidárú-házaló családjánál. Theres cselédként dolgozott Sternéknél, akiknek egy féléves fiúk és egy másféléves lányuk volt. A fiú fiatalabb volt a testvérénél, mégis - szokás szerint - elsőnek szerepelt az összeírás rovatában!

35 éves Lewl (Löbl) Schuster zsidó Pesten született, de felesége Rosalia 1822-ben Paksról jött fel. 1827-ben két lányuk volt már, a kisebbik éppen pár hónapos. A jómódúnak nem nevezhető háztartásban már két éve élt Schuster 70 éves anyósa és egy 63 éves betegápoló. Regina Gutman ápolónő úgyszintén özvegy volt. 33 éve élt már Pesten, és valamiért teljesen egyedül maradt. 63 éves kora ellenére Regina ápolónőként dolgozott, és így nem (vagy csak kevéssé) szorult a közösség segítségére. Schusterék esete is mutatja, hogy a szülői életállapot a közösség számára valóban egy társadalmi státuszt jelentett. Hiszen így elsősorban a gyerekeknek kellett gondoskodni az idős szülőkről, és a közösség ezt számon tartotta.

Noha a férfiak között is sok volt a házaló, ócskás és koldus, mégis előfordultak más szakmák is. Például terménykereskedő, kereskedő, tanár, sebész, könyvelő, optikus, üveges. A dolgozó nők esetén pedig szinte kizárólag háromfajta foglalkozás uralkodott: koldusnő, házalónő, vagy cselédlány.

A cselédek közül a legfiatalabb leány 11 éves, a legidősebb 30 éves volt. Előfordult pesti születésű cseléd, de legtöbben más városokból jöttek fel: Miskolcra, Billicsra, Irsára, Temesvárra, sőt Budára. Cselédként dolgozott Anette Klein 24 éves özvegy is, aki Miskolcra jött Pestre szerencsét próbálni. Vajon hogy alakult a további élete?

Az összeírások bejegyzései egy-egy pillanatfelvételhez hasonlítanak. Csak kevés személy életét tudjuk továbbkövetni. Ám mégis: eme felvételek nélkül az összkép nem lenne teljes.